

BUYUK ALLOMALARIMIZ VA ZAMONAVIY PSIXOLOGIYADA BOLANING KOMILLIKKA ERISHISHDA DUNYONI ANGLASHNING MOHIYATI

Saparov Murod Yuldashovich,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti katta o'qituvchisi (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqola bola shaxsini shakllantirishga va komillikka intilishiga, yo 'naltirishga asoslangan. Maqola matnida bola zehni, aqli, qiziqishi va tafakkuri tushunchasi, olimlarning qarashlari kabilar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: intellekt, Qur'on, Hadis, qobiliyat, zehn, layoqat, iste'dod, iqtidor, shaxsni shakllantirish, tarbiya, omil, komil inson, shaxs, qadriyat.

СУТЬ ПОНИМАНИЯ МИРА В ДОСТИЖЕНИИ РЕБЕНКОМ СОВЕРШЕНСТВА В НАШИХ ВЕЛИКИХ УЧЕНЫХ И СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ

Сапаров Мурад Юлдашович,

старший преподаватель (PhD) Узбекского государственного университета мировых языков

Аннотация. Данная статья посвящается вопросам развития личности ребенка, основывается в стремлении к гармоничной развитости. В статье также приведены толкование понятий интеллекта, ума и мышления во взглядах ученых.

Ключевые слова: интеллект, Коран, Хадис, способность, эрудиция, приспособленность, талант, одарённость, формирование личности, воспитание, фактор, гармонично развитая личность, личность, ценность.

THE ESSENCE OF UNDERSTANDING THE WORLD IN THE CHILD'S ACHIEVEMENT OF PERFECTION IN OUR GREAT SCIENTISTS AND MODERN PSYCHOLOGY

Saparov Murad Yuldashovich,

is a senior lecturer (PhD) of the Uzbekistan State University of World Languages.

Abstract. This article is based on forming humanity of a child and striving to perfection. Theories and thoughts of scientists about child's consciousness, intellect, mind, understandings and interests are given in the text of article.

Keywords: intellect, Koran, Hedis, ability, mind, talent, forming humanity, factor, perfection, capability, education, person, tradition.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev tashabbuslari bilan quyidagi masalaga alohida urg'u berib o'tilgan "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz"[1].

Qadimdan xalqimizdan buyuk siymolarning yetishib chiqqanligiga e'tibor berib qaraydigan bo'lsak, ota-bobolarimiz alohida zehnli, iste'dodli, qobiliyatli bolalarni umumbilim olayotgan bolalardan alohida ajratib olayotganligi diqqatga sazovor. Sharq pedagogikasi tarixiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, quyidagilarni ko'rishimiz mumkin. Bolani 6-7 yoshi orasida mahalla mudarrisi oldiga olib chiqib topshirishgan. Mahalla mudarrisining (bizni tilimizda eski maktab) asosiy vazifasi bolani "xat sa'vodini chiqarish" (alifbo bilan tanishtirish), "qo'shish ayrish"ni o'rgatish hamda "haftiyak"ni yodlatishdan iborat bo'lgan. Qaysi bir o'quvchining zehni namoyon bo'lib ilmga chanqoqligi sezilsa, uni o'sha tumanda joylashgan madrasaga bilimini boyitishga jo'natilgan. Ana shu yerda kichik madrasa tolibi sifatida Qur'on, hadis va dunyoviy bilimlardan tahsil olgan tolibi ilm o'zining qobiliyatini namoyon eta olsa, katta madrasa sari yo'naltirishgan. Undan so'ng, madrasada bilimlarni o'zlashtirishda iste'dodini namoyon eta olgan ilmi toliblarni davlat miqyosidagi madrasalarga bilimini takomillashtirish maqsadida yo'naltirilgan.

Taniqli ma'rifatparvar Abdurauf Fitrat aytgandek, "Agar bir mamlakat aholisi axloqsizlik va johillik bilan oilaviy munosabatlarni zaiflashtirib yuborsa va intizomsizlikka yo'l qo'ysa, shunda bu millatning saodati va hayoti shubha ostida qoladi"[2]. Har bir jarayon tarbiyaga bog'liq holda olib boriladi. Chunki

azal azaldan tarbiya masalasiga Sharq allomalari tomonidan alohida e'tibor qaratilib kelgan.

Davlatimiz rahbariyati asosiy e'tiborini yosh avlodning tarbiyasiga qaratib kelayotganiga sababi buyuk davlatimizni va xalqimizni kelajagi ishonchli qo'llarda bo'lishi lozim.

Xalqimizni buyukligi shubxasiz uni irsiy zahirasini boyligida ekanligi XXI-asrga kelib ham yoshlarimiz orasidan Ibn Sino, Al Beruniy, Al Xorazimiy, Imom Buxoriy kabi benazir vatandoshlarimizga munosib izdoshlar yetishib chiqib dunyoni lol qoldirib kelayotganida aks etadi.

Qadimda xalqimiz qobiliyatli, zehinli, layoqatli va istedodli yoshlarga alohida e'tibor bilan qarab ularni har tomonlama kamol topishlariga imkon qadar imkoniyatlar yaratib kelishganligiga tariximiz guvoh desak xato bo'lmaydi. Ana shu e'tibor asnosida xadishunoslik, tibbiyot, matematika, astronomiya, arxitektura, muxandislik kabi yuzlab sohalarda erishilga yutuqlar oldida dunyo axlini xali xamon lol qolib kelmoqda.

Yoshlarni ma'lum sohada katta yutuqlarga erishish uchun e'tibor bilan bir qatorda kattalarni munosabatida latiflik bo'lishi lozimligi milliy pedagogikamizda bu masalaga alohida urg'u berilgan. Katta avlodni munosabatidagi latiflik yoshlarni yashirin imkoniyatlarini layoqatga, layoqatni esa o'z navbatida qobiliyatli faoliyatga undash orqali iqtidorni namoyon bo'lishiga sabab bo'ladi.

Kundan – kunga rivojlanib borayotgan mamlakatimizda yetuk iste'dodli kadrlar tayyorlashning istiqbolli yo'nalishlaridan biri - o'sib kelayotgan yosh avlod orasidan iste'dodli, qobiliyatli bolalarni saralash, ularni zamonaviy maktablarda boyitilgan, mazmunli dasturlar asosida o'qitish, ularga keng imkoniyatlar yaratish va qisqa muddatda turli sohalari uchun malakali mutaxassislarini yetishtirishdir.

Zamonamizning olimi professor E.G'.G'oziev "Shaxs kamolot va komillik darajasiga erishishda aql, zexn va qobiliyatlarni hamohang tarzda muvofiqlashtirish lozim va muhim" deb ta'kidlab o'tadi[3].

Ma'lumki insoniyat o'zining ijtimoiy taraqqiyot jarayoni davomida iqtidori, qobiliyati yoki ijodiy izlanishi mahsuli bo'lgan g'oya ham mulk ekanligini aniq va ravshan anglab yetdi. Intellektual mulk deb ataladigan bu boylik, turli sohalarning turlicha ko'rinishlarida o'z ifodasini topmasin, lekin u jamiyat taraqqiyotining rivojiga shaxs tomonidan qo'shilayotgan asosiy omili, ma'naviy va moddiy boyligidir. Shaxs va jamiyat taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shishga qodir asosiy boylik egasi, intellekt mulk sohibi, qobiliyatli iqtidor sohibi, rivojlanish imkoniyatiga ega bo'lgan har tomonlama mukammal yetuk shaxs o'zining idrok va tafakkuri bilan zamondan ilgarilab turli kashfiyotlarni yaratadi.

Shu sababli bugungi kunda axloqan sof, mantiqiy tafakkuri kuchli, aqliy madaniyati yuqori bo'lgan o'quvchilarga e'tiborni kuchaytirish, ularni maxsus o'qitish va har tomonlama qo'llab-quvvatlash maqsadga muvofiqdir. Kelajak avlod, jamiyat taqdirini aynan shunday iste'dodli, zukko farzandlar belgilaydi. Shunday ekan, ta'lim muassasalari o'quvchilari orasidan asosli ravishda iqtidorlilarini tanlab, ularni layoqati, qobiliyati va qiziqish yo'nalishlariga qarab u yoki bu sohaga, kasb-hunarga to'g'ri yo'naltirish umumta'lim tizimi psixolog mutaxassislarining oldida turgan eng asosiy vazifalardan biridir.

Bu ayniqsa, umumta'lim maktablarida o'qish jarayonida boshqa bolalardan o'zining u yoki bu shaxsiy sifatleri bilan ajralib turadigan bolalarda yaqqol ko'rinadi. Maktab psixologni asosiy vazifalaridan biri iqtidorli bolalarni saralash, ular bilan ishlash, qiziqishlari, qobiliyatlarini o'rganish, iqtidorlikni rivojlantirishdir.

O'rta ta'lim tizimida iqtidorli bolalarni saralash va ularning bilim olishlarini to'g'ri tashkil etishda yechimini topishi kerak bo'lgan muammolar hali talayginani tashkil etadi. Bu muammolarni bartaraf etish uchun eng avvalo har bir pedagog, ota-ona va tarbiyachi boladagi iste'dodni ko'ra bilishi va uni his eta olishi lozim. Buning uchun esa ular «iste'dodli» yoki «iqtidorli» bolaning individual psixologik va fiziologik xususiyatlari haqida umumiy ma'lumotga yoki tasavvurga ega bo'lishlari shart.

Shu o'rinda umumiy o'rta ta'lim muassasalarida bilim olayotgan iqtidorli bolalar bilan olib borilishi lozim bo'lgan ishlar haqida qisqacha to'xtalib, ularga xos bo'lgan xususiyatlarni qisman bo'lsada ko'rsatib o'tishni lozim deb topdik.

Zamonamizni zabardas psixologlaridan biri, psixologiya fanlari doktori professor B. R. Qodirovni takidlashicha; "Iqdi – yer, dor – bor ya'ni iqtidor so'zini tarjimasida "Yeri bor", "Yerdor" bo'ladi. O'tgan asrni o'n yettinchi yilida amalga oshirilgan inqilob natijasida "tadbirkor", "mulkdor" kabi atamalar bilan bir qatorda "iqtidor" atamasi ham laxjamizdan o'chirib tashlandi[4].

Mustaqillikni sharofati bilan tilimizga davlat tili maqomi berilgandan so'ng ko'pgina umum bashariyat tomonida qabul qilingan atamalarga o'zbekona to'ng kiydirila boshlandi. Misol uchun "tayyoragoh", "ovoznigor", "nohiya" va hokazolar qatorida "iqtidor" atamasi ham kirib keldi.

Iqdidorli deb – yashirin va namoyon o‘ziga xos imkoniyati bor, ilg‘or fikrini Annotatsiyalay oladigan odamga aytiladi. Iqdidor ilmiy kategoriya sifatida talqin etila boshlandi. Iqtidor qobiliyatdan darak beruvchi shaxsni o‘ziga xos xususiyati xisoblanadi.

Qobiliyat – zahiraviy imkoniyatlari asosida xosil bo‘lgan imkoniyat majmuasi. Qobiliyat shaxsni zahiraviy imkoniyatlari sifatida bosh miyada saqlanib turaveradi ma‘lum bir zarurat yoki vaziyat ta‘sirida kutilmaganda yuzaga chiqishi mumkin shuni ham ta‘kidlash lozimki u tug‘ma bo‘lmaydi. Turli vaziyatlarga nisbatan to‘g‘ri qarorlarni qabul qilish va muvofaqiyatga erishishda shaxsni qobiliyati namoyon bo‘ladi.

Layoqat deb – shaxsni faoliyatga bo‘lgan moyillik (qiziqish) faoliyati (intilish) ga aytiladi. Misol tariqasida; o‘g‘il bola mashinaga qiziqani uchun uni buzishi va yana qayta tamirlashi jarayoni faoliyatga yo‘nalganlik moyillik deb sharxlash mumkin. Demak layoqatni undovchi motiv vazifasini o‘taydi. Aynan qobiliyat layoqat yuzaga keltirishini psixologlar ta‘kidlab kelishgan. Hunarmand usta shogirdlarini faoliyatini kuzatishi asnosida layoqatligini tanlab oladi. Usta tanlov jarayonida shogirdlikka da‘vogarlarni faoliyati orqali kasb-hunarga bo‘lgan layoqati, qiziqishi, iqtidori va qobiliyatiga baho beradi.

Maktab psixologi iqtidorli bolalarni imkoniyatini aniqlash uchun asosan psixologiyada keng qo‘llanib kelinayotgan kuzatish va suhbat usularidan foydalanishi maqsadga muvofiqdir. Har ikkala usulni amalda qo‘llash jarayonida aniq maqsadni belgilab olib, bolaning ruhiy xolatiga ta‘sir etmagan xolda kasb etikasiga amal qilishi lozim bo‘ladi. Buning uchun yashirin kuzatish usulidan shunday foydalanish lozimki bola kuzatilayotganini sezmasligi lozim. Suhbat usuli dialogni yo‘nalishini qo‘llash jarayonida psixolog imkon darajasida biror bolaga urg‘u berayotganini namoyon etmasligi shart. Kuzatish va suhbat usulidan olingan natija va xulosalarni o‘quvchiga ko‘pchilik oldida bayon qilishi bu psixologni kasbiy etikasiga zid xisoblanadi.

Maktab psixologi iqtidorli o‘quvchilar bilan alohida suhbatlashish jarayonida avvalom bor bolani qiziqishi qaydarajada ekanligini aniqlab so‘ng iqtidori darajasida kasbni moxiyati asosida, suhbatni tashkil etishida, kasbiy etika va etketini unitmaslik lozim.

Iqtidorli o‘quvchilarni ota-onalari bilan ishlash jarayonida psixolog, eng avvalo ota-ona haqida to‘liq ma‘lumot to‘plab olgan bo‘lishi kerak. Iqtidorli o‘quvchi xaqida ma‘lumot berish va u haqida suhbatlashishdan oldin olib borgan kuzatishi va suhbat natijasi bilan tanishtirishi hamda to‘plagan ma‘lumotini ilmiy asosda bayon qilishi asnosida o‘quvchini layoqati, qiziqishi hamda kelajakda namoyon bo‘lishi mumkin bo‘lgan iqtidori va qobiliyati haqida batafsil to‘xtalishi mumkin.

Maktab psixologi o‘quvchining aqliy darajasini shakllanganligini baholashda turli aniq testlardan yoki muammoli keyslardan foydalanishi maqsadga muvofiqdir.

Psixologni kasbiy etikasining asosini tinglay bilish san‘ati tashkil etishi hech kimga sir emas. Shuning uchun ham iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlayotgan psixologni tinglash sa‘atini mukammal egallagan bo‘lishi kerak. Komil insonni tadqiq qilish borasida turli ishlar amalga oshirilgan. Bu boradagi tadqiqotlarni amalga oshirishda psixologlar foydalanadigan metodika yoki testlar yetarli darajada ko‘p emas. Professor E.G‘oziev tomonida ishlab chiqilgan komillikni baholash testi tadqiqotimiz uchun asosiy metodika sifatida tanlab olindi. Ushbu metodikaning tavsifi quyidagicha: Bu metodika o‘ziga xos murakkab tuzilishlarga ega bo‘lib, shaxsning individual xususiyatlari serqirraligini chuqurroq yechish uchun yordam beradi. Ushbu test 1995 yildan beri amaliyotga tatbiq etib kelinadi, huddi shu boisdan uning ishonchliligi, validligi va reprezentativligiga hech qanday shak-shubha yo‘q. Test mohiyatidan joy olgan har bir vaziyat “Kuchsiz”, “O‘rtacha”, “Kuchli”, “O‘ta kuchli” shkalalarga asoslanib javob berishga mo‘ljallangan. Berilgan tartibdagi vaziyat “1”, “2”, “3”, “4” ballar bilan baholanadi hamda “3”, “4”, “5”, “6” grafalar bilan belgilanadi. Bir davrning o‘zida ikkita vaziyatni belgilash qat‘iyan man etiladi va varaqa buzilgan deb tan olinadi. Empirik izlanishlarda Shayxontohur tumani 132-sonli umumiy o‘rta ta‘lim maktabining 11-sinfida tahsil oluvchi 50 nafar o‘quvchilar qamrab olindi. quyida tadqiqot natijalari xususida so‘z boradi.

“Shaxsning umumiy xususiyatlari” tahlil qilinganda bu shkalalarda shaxsning mustaqillikka bo‘lgan intilishi yuqoriligi 92% hamda o‘zini o‘zi boshqarishga bo‘lgan intilishi yuqoriligi 92% natijalar asosida ko‘rinib turibdi. Bundan tashqari muloqotmandlik 84%, tashabbuskorlik 85%, harakatchanlik 83% kabi xususiyatlar keyingi bosqichda namoyon bo‘lganligi diagrammalarda o‘z aksini topgan. Keyingi bosqichlarda qat‘iyatlilik va qulaylikka intiluvchanlik diagrammada o‘rtacha ko‘rsatkichlar 80% bilan o‘z aksini topgan. Bundan tashqari sinchkovlik xususiyati boshqa ko‘rsatkichlarga nisbatan pastroq 75%

natijani qayd etib o'tganligini ko'rishimiz mumkin. Yuqorida keltirilgan natijalar bir-biriga juda yaqin. Umumiy olganda "shaxsni umumiy xususiyatlar"i bo'yicha barcha ko'rsatkichlar o'rtacha 82% qayd etmoqda.

"Ijtimoiy ta'sir etuvchanlik" xususiyatlari tahlil qilinganda bu shkalalarda milliy g'oya va milliy mafkuraga sadoqatlilik (85%) natijalar asosida ko'rinib turibdi. Bundan tashqari fikr almashishda nutqiy qobiliyatlilik (85%) va ishda, o'qishda muvaffaqiyatga erishuvda o'ziga o'zi ishonch uyg'otuvchanlik holatlarini tez ilg'ashga qobillik (80%) kabi xususiyatlar yaxshi ko'rsatkichni qayd etganligi diagrammalarda o'z aksini topgan. Umumiy olganda "ijtimoiy ta'sir etuvchanlik" bo'yicha o'rtacha 79% ko'rsatkichni qayd etmoqda. Bu ko'rsatkich yuqoridagi shkalalarga qaraganda biroz pastroq ekanligi namoyon bo'ldi.

Ushbu izlanish ishlari orqali hozirgi zamon yoshlarida barkamollik darajasini aniqlash maqsad qilib qo'yilgan. Taqdim etilgan natijalar asosida yoshlarda komillikka intiluvchanlikni belgilab beruvchi xususiyatlarni shakllanganligi o'rta darajda deb baholash mumkin.

Shuni ham alohida ta'kidlab o'tish lozimki, barkamol avlodni tarbiyalashning yangi ilg'or usullarini joriy etish maqsadida, endilikda har bir viloyatda Prezident maktablari ochilishi rejalashtirilmoqda. Bunga ham maxsus tuzilgan komissiya tarkibi tomonidan layoqati, zehni o'tkir, tafakkuri va qiziqishi yuqori bolalar tanlov asosida qabul qilinadi. Zamonning shiddat bilan rivojlanib borishida bugungi kun yoshlarini komillik sari yo'naltirishda va jahon hamjamiyatiga namoyish qilishda har bir yurt farzandi ma'suldir. Shundagina O'zbekiston davlatining istiqboli hamda jahondagi ob'ro' e'tibori kundan kun ortib boraveradi.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. "Ўзбекистон".Т. 2016.-59 б.

. Фитрат. Оила.-Т.: "Маънавият", 1998.-168 б.

Э.Ф.Ғозиев "Онтогенез психологияси" Тошкент 2000 й;242 б.

Б.Р.Қодиров "Қобилиятлар силсиласи" илмий мақола 4б.